

Sugestibilnost i lažna sjećanja

Betlach, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:745098>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-04**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

Sugestibilnost i lažna sjećanja

Završni rad

Ana Betlach

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Daniela Šincek

Sumentorica: dr. sc. Marija Milić

Osijek, 2020.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

Studij: Preddiplomski studij psihologije

Ana Betlach

Sugestibilnost i lažna sjećanja

Završni rad

Društvene znanosti, polje psihologija, grana opća psihologija

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Daniela Šincek

Sumentorica: dr. sc. Marija Milić

Osijek, 2020.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnog odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum 13.07.2020.

Ana Betlach, 0122227187
ime i prezime studenta, JMBAG

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. TEORIJE NASTANKA LAŽNOG SJEĆANJA	2
2.1. Teorija asocijativne aktivacije.....	2
2.2. Teorija nejasnog traga	3
2.3. Teorija praćenja izvora informacija	3
3. EFEKT DEZINFORMACIJE	4
3.1. Rana istraživanja efekta dezinformacije	5
3.2. Objašnjenja efekta dezinformacije	6
4. SUGESTIBILNOST U PSIHOTERAPIJI	7
4.1. Istraživanja utjecaja sugestibilnosti na nastanak lažnih sjećanja na događaje iz djetinjstva	8
4.2. Utjecaj emocionalne težine događaja na podložnost sugestijama prilikom psihoterapijskog postupka	10
5. INDIVIDUALNE RAZLIKE I SUGESTIBILNOST.....	11
5.1. Dob	11
5.2. Inteligencija.....	12
5.3. Samopoštovanje	13
5.4. Sklonost disocijativnim iskustvima.....	14
6. ČIMBENICI KOJI MOGU UTJECATI NA STVARANJE LAŽNIH SJEĆANJA ZBOG SUGESTIBILNOSTI	15
6.1. Provjeravanje vjerodostojnosti sjećanja prije izlaganja sugestijama	15
6.2. Prilagodljivost pamćenja	16
6.3. Ponašanje ispitivača	17
7. ZAKLJUČAK	17
8. LITERATURA	19

SAŽETAK

Pamćenje je rekonstruktivan proces i kao takvo često je podložno raznim distorzijama. Ove distorzije u pamćenju mogu uzrokovati nastanak lažnih sjećanja, sjećanja na nešto što se nije dogodilo ili se dogodilo, ali u drugačijim okolnostima od onoga što je zapamćeno. Budući da se nastanak lažnih sjećanja ne može jednoznačno odrediti, postoji više objašnjenja u podlozi nastanka ovoga fenomena, a u ovom radu opisana je teorija asocijativne aktivacije, teorija nejasnog traga i teorija praćenja izvora informacija. Prema teoriji praćenja izvora informacija, lažna sjećanja mogu nastati uslijed izloženosti nekim sugestivnim informacijama, a tendencija prihvaćanja tih informacija naziva se sugestibilnost. Ova pojava proučavana je korištenjem dezinformacijske paradigme, te će u ovom će radu biti opisana najvažnija istraživanja koja pokazuju efekt dezinformacije. Iako se ta istraživanja uglavnom odnose na svjedočenja očevidaca, u ovom su radu bit će spomenuta i neka istraživanja koja proučavaju sugestibilnost u kontekstu psihoterapijskog postupka. Ovdje će se govoriti o formiranju lažnih sjećanja na događaje iz djetinjstva s različitom emocionalnom težinom. Postoje, također, individualne razlike koje čine neke pojedince podložnijima prihvaćanju sugestivnih informacija, a u ovome radu, kao takve, opisane su dob, inteligencija, samopoštovanje i sklonost disocijativnim iskustvima. Zaključno, spomenuti su čimbenici koji mogu utjecati na pojavu lažnih sjećanja zbog sugestibilnosti – provjeravanje vjerodostojnosti sjećanja prije izlaganja sugestijama, prilagodljivost pamćenja i ponašanje ispitivača.

Ključne riječi: *pamćenje, lažna sjećanja, sugestibilnost, efekt dezinformacije*

1. UVOD

Zarevski (2007) definira pamćenje kao proces usvajanja, zadržavanja i korištenja informacija. Pamćenje je u velikoj mjeri rekonstruktivne prirode, što znači da ljudi praznine u pamćenju popunjavaju onime što im se čini najlogičnijim i najvjerojatnijim. Najčešća posljedica koja se događa uslijed te izmjene i netočnog nadopunjavanja praznina u pamćenju je pojava lažnih sjećanja. Lažna sjećanja su definirana kao sjećanja na događaje koji se nisu dogodili, ali i na događaje koji su se dogodili, ali ih se osoba ne sjeća točno onako kako su se dogodili. Važno je naglasiti da lažna sjećanja pri tome ne podrazumijevaju namjerno laganje i izmišljanje događaja (Schwartz, 2016).

Iako su se mnogi istraživači bavili lažnim sjećanjima, nije pronađeno jednoznačno objašnjenje za nastanak tog fenomena. Posljedično, razvile su se mnogobrojne teorije koje objašnjavaju nastanak lažnih sjećanja, a one se međusobno isprepliću i nadopunjuju. Neke od najpoznatijih teorija koje će biti opisane u ovome radu su teorija asocijativne aktivacije, teorija nejasnog traga i teorija praćenja izvora informacija. Prve dvije navedene teorije objašnjavaju spontani nastanak lažnih sjećanja, dok treća teorija objašnjava nastanak lažnih sjećanja uslijed izloženosti nekom podražaju, kao što je na primjer sugestija (Nichols, Bogart i Loftus, 2015). Sugestibilnost je tendencija osobe da prihvati sugestivne informacije ili one dobivene nakon događaja i uklopi ih u svoje sjećanje o nekom događaju (Schwartz, 2016). Sugestibilnost se najčešće javlja kada se prilikom ispitivanja osobe postavljaju pitanja prisilnog izbora i pitanja alternativnog tipa (da/ne pitanja), ponavljaju pitanja, poziva na vanjski autoritet te upoznaje s mjestom zločina (primjerice opisuje se zločin osobi prije svjedočenja; Brainerd i Reyna, 2005). Nastanak lažnih sjećanja povezanih sa sugestibilnosti prva je počela proučavati Elizabeth Loftus 1970-ih godina, kada je razvila revolucionarnu dezinformacijsku paradigmu (Zaragoza, Belli i Payment, 2007). U brojnim je istraživanjima korištenjem ove paradigme proučavan efekt dezinformacije, a neke od tih istraživanja bit će opisane u ovome radu.

Iako je sugestibilnost najčešće ispitivana u kontekstu svjedočenja očevidaca, ovaj fenomen se može promatrati i u drugim područjima života, pa tako i u psihoterapiji. U ovome će radu biti riječ o istraživanjima koja opisuju utjecaj sugestibilnosti na nastanak lažnih sjećanja na događaje iz djetinjstva, kao i o istraživanjima koja ispituju utječe li emocionalna težina događaja na sugestibilnost prilikom psihoterapijskog postupka.

Također, pokazalo se da nisu svi pojedinci u jednakoj mjeri podložni utjecaju sugestivnih informacija. Proučavan je velik broj čimbenika čija izraženost ili neizraženost čini pojedince više ili manje osjetljivima na sugestiju. Tako postoji velik broj individualnih razlika koji utječu na

sugestibilnost, a u nastavku će biti opisani dob, inteligencija, samopoštovanje i sklonost doživljavanju disocijativnih iskustava.

Na kraju, nastanak lažnih sjećanja zbog sugestibilnosti može biti povećan ili smanjen variranjem nekih čimbenika. Najčešće istraživani čimbenici koji mogu utjecati na nastanak lažnih sjećanja uslijed izloženosti sugestivnim informacijama su provjeravanje vjerodostojnosti sjećanja prije izlaganja sugestijama, prilagodljivost pamćenja i ponašanje ispitivača.

2. TEORIJE NASTANKA LAŽNOG SJEĆANJA

Početak prošlog stoljeća znanstvenici su se počeli udaljavati od razmišljanja o pamćenju kao čistoj reprodukciji viđenoga, a tada je krenuo i razvoj brojnih teorije koje su pokušale pobliže opisati nastanak fenomena lažnoga sjećanja (Nichols i sur., 2015). Neke od najčešće spominjanih teorija za koje se vjeruje da mogu objasniti procese u podlozi nastanka lažnih sjećanja opisane su u nastavku.

2.1. Teorija asocijativne aktivacije

Underwood (1965; prema Nichols i sur., 2015) je prvi predložio teoriju asocijativne aktivacije kao moguće objašnjenje u podlozi nastanka lažnih sjećanja. Teorija asocijativne aktivacije temelji se na modelu semantičke mreže s čvorovima koji su spojeni s drugim semantički povezanim čvorovima. Snaga ovih veza ovisi o srodnosti pojmova i o učestalosti kojom su ti pojmovi aktivirani. Tako se, primjerice, u zadatku s pamćenjem lista riječi od sudionika može tražiti da upamti riječ *spavati*. Sudionici implicitno, odnosno bez da su toga svjesni, istovremeno aktiviraju čvor koji predstavlja *krevet*. Pojednostavljeno rečeno, postoji veća vjerojatnost da će sudionici "zapamtiti" neprezentirane riječi ako su one semantički povezane s ciljnom riječi. Dakle, asocijativna aktivacija dovodi do aktiviranja povezanih, ali ne i stvarno doživljenih koncepata, pri čemu dolazi do formiranja lažnih sjećanja (Nichols i sur., 2015).

Ova teorija, također, daje specifična predviđanja o osjetljivosti na lažna sjećanja kod djece i odraslih. Naime, tijekom razvoja, ljudi stječu nova znanja, a odnosi između pojmova posljedično postaju širi i jači. To znači da se kod odraslih ljudi asocijativna aktivacija odvija na brz i gotovo automatski način. Nasuprot tome, kod djece se asocijativna aktivacija događa sporije, svjesnije i uz više kognitivnog napora. U skladu s ovim nalazima, teorija asocijativne aktivacije predviđa da se učestalost lažnih sjećanja povećava s godinama. Naime, kada su odnosi jači i asocijativna

aktivacija automatski teče u nečijoj bazi znanja, vjerojatnije je da će se dogoditi pogreške prilikom povezivanja pojmova te posljedično formirati lažna sjećanja (Howe, Wimmer, Gagnon i Plumpton, 2009).

2.2. Teorija nejasnog traga (eng. *fuzzy trace theory*)

Sljedeća teorija koja se koristi kao objašnjenje nastanka lažnih sjećanja je teorija nejasnog traga. Prema ovoj teoriji prilikom kodiranja događaja osoba kodira dvije odvojene, ali paralelne komponente toga događaja - široko, opće, suštinsko značenje događaja i specifične, precizne, doslovne prikaze događaja. Suštinski tragovi (eng. *gist trace*) predstavljaju značenje događaja, dok se doslovni tragovi (eng. *verbatim trace*) odnose na fizičke karakteristike događaja. Lažna sjećanja mogu se pojaviti kada se pravilno kodira suštinski trag, a nešto lošije doslovni trag. Odnosno, nastanak lažnih sjećanja vjerojatniji je ukoliko je suštinski trag istaknut, a doslovni trag prolaskom vremena oslabi (Steffens i Mecklenbräuker, 2007). Podaci iz suštinskog traga se zatim koriste za ispunjavanje praznina u sjećanju koje nastaju kada je događaj previše specifičan te ga se osoba ne može prisjetiti točno onakvim kakav se uistinu dogodio. (Nichols i sur., 2015).

Poznato je da prilikom kodiranja informacija u pamćenju osoba ne kodira informacije doslovno, već kodira značenje informacije, odnosno riječi. Primjerice, kada se pred sudionike postavi lista riječi koja sadrži pojmove *pedijatar*, *stomatolog* i *kirurg*, sudionici će u svom pamćenju ove pojmove interpretirati kao pojam *doktor*. To se događa jer sudionici radije izvlače bit, odnosno suštinsko značenje prezentiranih riječi, nego što izvještavaju o doslovnim značenjima riječi (Schwartz, 2016). Naime, doslovni tragovi se zaboravljaju brže od suštinskih te se kod ljudi gubi sposobnost razlikovanja jesu li stvarno doživjeli neki događaj ili imaju tek osjećaj suštinske poznatosti. Zbog toga pamćenje suštinskog značenja olakšava pojavu lažnih sjećanja. Doslovni trag se izgubi ili pomiješa sa suštinskim tragom (Steffens i Mecklenbräuker, 2007).

2.3. Teorija praćenja izvora informacija (eng. *source monitoring theory*)

Prethodne dvije teorije objašnjavaju lažna sjećanja koja se spontano razvijaju unutar kognitivnih procesa sudionika. Međutim, istraživače je zanimalo i koliki je utjecaj sugestibilnog navođenja na stvaranje lažnih sjećanja. Jedna od najpoznatijih teorija za objašnjenje utjecaja sugestije na nastanak lažnih sjećanja je teorija praćenja izvora informacija. Prema toj teoriji, osobe kodiraju i izvorne događaje i sugestije. Lažna sjećanja nastaju kada osoba pogrešno odredi da se dezinformacija koju dobije o nekom događaju uistinu odnosi na taj izvorni događaj, iako je

dezinformacija zapravo samo sredstvo pomoću kojeg se pokušava utjecati na sadržaj pamćenja te osobe (Nichols i sur., 2015).

Kada se osoba želi prisjetiti nekog događaja, aktiviraju se procesi praćenja izvora informacija, pomoću kojih se nesvjesno pretražuje pamćenje. Pri tome se sjećanja na događaje s puno detalja kao i sjećanja koja sadrže jake emocionalne asocijacije obično procjenjuju stvarnima (Johnson, Hashtroudi i Lindsay, 1993; prema Schwartz, 2016). Međutim, postoji mogućnost da osoba stvori emocionalno snažno, vjerodostojno i detaljno sjećanje na neki događaj, primjerice zabijanje pobjedničkog koša u košarkaškoj utakmici, te procijeni taj događaj kao stvaran, iako on to nije. Zbog toga je bitna pojava praćenja stvarnosti (*eng. reality monitoring*), a odnosi se na sposobnost razlikovanja je li neko sjećanje posljedica stvarnog ili izmišljenog događaja (Schwartz, 2016).

Poznato je da razmišljanje o stvarnom događaju na načine koji aktiviraju točne detalje može pomoći u konsolidaciji, odnosno stvaranju trajnih tragova u dugoročnom pamćenju i održavanju točnog sjećanja na taj događaj (Henkel, 2004). Međutim, ukoliko osoba zamišljen događaj vizualizira i pri tome pokušava zapamtiti što više detalja, postoji veća vjerojatnost kako će ona taj zamišljeni događaj, kada ga se kasnije bude prisjećala, procijeniti stvarnim (Suengas i Johnson, 1988; prema Johnson, Raye, Mitchell i Ankudowich, 2012). Teoriju praćenja izvora informacija potvrdila su istraživanja kod kojih sjećanja na izvorni događaj postaju izmijenjena i manje točna uslijed izloženosti dezinformacijama, odnosno u istraživanjima koja pokazuju efekt dezinformacije (Schwartz, 2016).

3. EFEKT DEZINFORMACIJE

Procesi u podlozi pamćenja proučavani su dugi niz godina, a poseban je znanstveni interes nastao 1970-ih godina, kada je Elizabeth Loftus (1975; prema Zaragoza i sur., 2007) uspjela razviti revolucionarnu dezinformacijsku paradigmu. Riječ je o tome da sudionici svjedoče nekom događaju te nakon toga primaju netočne informacije o odvijanju toga događaja. Tim se informacijama pokušava utjecati na sadržaj pamćenja osobe, a najčešće su to pitanja s izmijenjenim činjenicama doživljenog događaja (Schwartz, 2016). Izvorni eksperimenti pokazali su da je pamćenje visoko rekonstruktivan proces, pod velikim utjecajem izlaganja informacijama koje slijede nakon događaja kojeg se osoba pokušava dosjetiti. Daljnjim provođenjem različitih istraživanja utvrđeno je kako pamćenje mogu izmijeniti ne samo sugestivnim pitanjima implicirani sitni detalji, već da je formiranje lažnih sjećanja moguće i za glavne aspekte ranije prezentiranog

prizora, pa čak i za cjelokupni događaj (Hyman i sur., 1995; Lindsay i sur., 2004; Loftus i Pickrell, 1995; Porter i sur., 1999; sve prema Porter, Tayler i ten Brinke, 2008).

3.1. Rana istraživanja efekta dezinformacije

U eksperimentalnoj paradigmi koju je osmislila Elizabeth Loftus (1975; prema Zaragoza i sur., 2007) sudionicima je prezentirana fotografija na kojoj je prikazan forenzički relevantan događaj, poput prometne nesreće ili krađe. Neposredno nakon toga, sudionike se ispituje o događaju koji im je bio ranije prikazan na fotografiji. Pri tome, ispitivanje obično uključuje točne ili pogrešne informacije o događaju. Zavisna varijabla u takvim istraživanjima je količina dezinformacija koje sudionici izloženi tim dezinformacijama ubacuju u svoja izvješća o događaju, u usporedbi s kontrolnom skupinom koja nije bila izložena dezinformacijama. Rane demonstracije ovakvih istraživanja otkrile su nekoliko načina na koje su dezinformacije mogle utjecati na izvještaje očevidaca. Naime, nakon gledanja filmova o automobilskim nesrećama, pitanja koja su u sebi zadržavala riječ *razbiti* (eng. *smash*) potaknula su sudionike istraživanja da donose procjene veće brzine vožnje i više lažnih tvrdnji o postojanju razbijenog stakla kasnije u ispitivanju, od pitanja koja su koristila izraze poput *udarati* (eng. *hit*).

Naknadna istraživanja pokazala su kako bi sugestivna pitanja mogla uzrokovati i niz drugih iskrivljenja u izvještajima očevidaca. Na primjer, Loftus (1977; prema Zaragoza i sur., 2007) je sudionicima prikazala snimak nesreće u kojoj je sudjelovao zeleni automobil, a kasnije ih je prilikom ispitivanja izložila sugestivnim pitanjima koja pretpostavljaju da je automobil bio plave boje. Kada je od njih zatraženo da navedu boju automobila, sudionici koji su bili izloženi sugestivnim informacijama pokazali su sklonost odabiranja „plavo-zelene“ boje, dok takva sklonost nije primijećena kod kontrolne skupine. Odnosno, većina sudionika eksperimentalne skupine zapravo je izvijestila o boji koja je spoj izvornih i novih podataka (Zaragoza i sur., 2007).

Nadalje, neka su istraživanja dovela do zaključka kako je moguće da sudionici izvijeste o pojavama koje nisu bile prisutne u događaju kojem su svjedočili (Zaragoza i sur., 2007). Naime, sudionici kojima se postavilo pitanje „Koliko brzo je prošao bijeli sportski automobil kad je prolazio kraj ambara dok je putovao seoskim putem?“ kasnije su češće tvrdili da su vidjeli ambar od sudionika kojima nije bilo postavljeno ovo pitanje. Istina je da se nikakav ambar zapravo nije pojavio u snimci, već je taj dio dodan u pitanje kako bi zbunio sudionike. Također, dezinformacija vjerojatnije utječe na kasnije svjedočenje kada se lažne informacije pojave kao pretpostavke, nego kada se na njih stavi fokus u pitanju. Na primjer, za sudionike koji su izravno upitani „Jeste li

vidjeli ambar u videosnimci?“ mnogo je manje vjerojatno da će tvrditi da su ga vidjeli od onih sudionika kojima je u pitanju usputno spomenut taj pojam (Loftus, 1975; prema Zaragoza i sur., 2007).

Također, u istraživanju Loftus i suradnika (1978; prema Pickrell, McDonald, Bernstein i Loftus, 2016) sudionicima je u slijedu slajdova prikazana sljedeća situacija - automobil stiže na raskrižje, skreće udesno i udari u pješaka. Polovici sudionika je u slijedu slajdova prikazan znak *trokut* (raskrižje s cestom s prednošću prolaska), dok je preostalim sudionicima prikazan znak zaustavljanja. Kasnije je sudionicima postavljeno pitanje koje sadrži pogrešnu informaciju o prometnom znaku koji su vidjeli. Mnogi od sudionika pogrešno su tvrdili da su vidjeli znak koji im je sugeriran prilikom ispitivanja, a ne znak koji su zapravo vidjeli tijekom prikazivanja fotografija (Loftus i sur., 1978; prema Pickrell, McDonald, Bernstein i Loftus, 2016). Dodatna istraživanja pokazala su da su sudionici koji su početno prihvaćali dezinformacije također prihvaćali te iste dezinformacije prilikom dodatnih ispitivanja, odnosno njihova vjerojatnost odabira izvornog predmeta nije bila veća od nasumičnog odabira. Na temelju tih nalaza, utvrđeno je da pogrešne informacije o događajima ne samo da mogu nadopuniti sjećanja očevidaca, već ih mogu i potpuno preoblikovati (Zaragoza i sur., 2007).

3.2. Objašnjenja efekta dezinformacije

Istraživanja u području efekta dezinformacije pokazuju da na sjećanja ljudi utječu dezinformacije, odnosno da su ljudi podložni sugestiji, što posljedično dovodi do stvaranja lažnih sjećanja (Schwartz, 2016). Pitanje o kojem su istraživači raspravljali je što se događa s reprezentacijom nekog događaja u pamćenju. Naime, istraživače je zanimalo je li reprezentacija događaja u pamćenju izmijenjena dezinformacijama ili se zbog dezinformacija danih nakon događaja stvara nova reprezentacija u pamćenju pa osoba ne zna koja je istinita. S jedne strane, moguće je da osoba ima točno sjećanje na neki događaj, ali dodaje dezinformacije kojima je naknadno bila izložena u izvorno sjećanje na događaj. Međutim, postoji mogućnost da osoba formira drugo, novo sjećanje – sjećanje nastalo kao posljedica izloženosti dezinformacijama (Schwartz, 2016).

Stajalište da izvorno sjećanje na neki događaj biva promijenjeno zbog dezinformacija podupire Loftus (1992; prema Schwartz, 2016). Njezino objašnjenje poznato je kao oštećenje tragova pamćenja (*eng. trace impairment view*), prema kojem dezinformacije iskrivljuju ili mijenjaju pamćenje izvornog događaja. Takvo je objašnjenje poznato i kao pristup "miješanja" jer je novo pamćenje spoj pamćenja izvornog događaja i pamćenja kasnije dobivenih informacija.

Loftus (1975; prema Groome i Eysenck, 2016) smatra kako su dijelovi izvornog pamćenja zapravo zamijenjeni novim ulaznim informacijama i tako trajno izgubljeni iz pamćenja. Njezinim pretpostavkama ide u prilog činjenica da kada se sudionici pogrešno prisjete događaja, daljnje nagađanje ili upotreba testa prepoznavanja koji sadrži točnu stavku obično im ne pomažu u pronalaženju izgubljenog dijela u pamćenju. Dodson i Reisberg (1991; prema Groome i Eysenck, 2016) pretpostavili su, međutim, kako bi upotreba implicitnog testa pamćenja mogla olakšati pronalaženje točnih podataka, što ukazuje na to da izvorno pamćenje nije možda potpuno izgubljeno, već je samo postalo nedostupno eksplicitnim, odnosno namjernim procesima pretraživanja. Međutim, autori ne navode jesu li te pretpostavke potvrdili istraživanjima.

McCloskey i Zaragoza (1985; prema Schwartz, 2016) predstavili su hipotezu o suživotu kao objašnjenju efekta dezinformacije. Prema toj hipotezi osobe formiraju jedno sjećanje na izvorni događaj, a zatim formiraju novo sjećanje na temelju informacija kojima naknadno bivaju izloženi. U ovom kontekstu, svaki pokušaj pretraživanja pamćenja stvara novo sjećanje. Autori su svojim istraživanjem potvrdili ovu hipotezu. Efekt dezinformacije objašnjavaju na način da kada osoba tijekom testa prepoznavanja izabere onu (dez)informaciju kojoj je naknadno bila izložena, to je zato što se osoba te (dez)informacije prisjeća iz vremena kada joj ona bila prezentirana. Odnosno, McCloskey i Zaragoza (1985; prema Schwartz, 2016) smatraju da ljudi ne mijenjaju u sjećanju izvorne događaje koji su im prvotno bili prezentirani, već se događaja prisjećaju iz trenutka kada je on bio prezentiran zajedno s dezinformacijom.

4. SUGESTIBILNOST U PSIHOTERAPIJI

Sugestibilnost je, kao konstrukt, povezana s nastankom lažnih sjećanja te je kao takva široko istražena u raznim područjima života. Jedno od tih područja u kojem se sugestibilnost detaljno istraživala su i psihoterapijski postupci. Često se značajna važnost kod psihoterapije stavlja na sposobnost psihoterapeuta da potaknu postupno mijenjanja sjećanja kod svojih klijenata. Postoje indicije da su svi psihoterapijski postupci u određenoj mjeri sugestivni (Dowd, 2002). Naime, u prirodi psihoterapije je da klijenti terapeute smatraju pouzdanim i autoritativnim pojedincima te im oni kao takvi predstavljaju vjerodostojan izvor informacija o njihovom životu. Zbog takvog odnosa klijenta i terapeuta shvatljivo je da klijenti sugestije dane od strane terapeuta prihvaćaju kao istinite, čak i ako u početku klijenti za njih vjeruju da su lažne (Brainerd i Reyna, 2005).

Koliko „izazivanje“ lažnih sjećanja kod klijenata od strane terapeuta može imati velike učinke na samu osobu i njezinu okolinu može se vidjeti u brojnim primjerima u povijesti istraživanja lažnih sjećanja tijekom psihoterapijskih postupaka. Jedan od najpoznatijih primjera opisala Loftus (1997) i on seže u 1986. godinu, kada je Nadean Cool, pomoćnica medicinske sestre u Wisconsinu, potražila pomoć psihoterapeuta kako bi se lakše nosila sa svojom reakcijom na traumatični događaj koji je doživjela njezina kći. Tijekom terapije, terapeut je hipnozom i drugim sugestivnim tehnikama kod same Nadean „pobudio“ potisnuta sjećanja na zlostavljanje u njezinu djetinjstvu. Te su sugestivne tehnike rezultirale time da je Nadean, osim lažnih sjećanja na zlostavljanje u djetinjstvu, doživjela i lažna sjećanja da je pripadala sotonističkom kultu, bila žrtva silovanja, imala seksualni odnos sa životinjama i bivala prisiljena prisustvovati ubojstvu svog osmogodišnjeg prijatelja. Također, to navodno seksualno i fizičko zlostavljanje u djetinjstvu dovelo ju je i do uvjerenja kako ima više od 120 ličnosti (dijete, odrasla osoba, anđeo, patka...) te su na njoj izvedeni i egzorcizmi, od kojih je jedan trajao čak pet sati. Kada je Nadean napokon postala svjesna da se radi o lažnim sjećanjima te da nije uistinu doživjela spomenute događaje, tužila je svog terapeuta. Nadean Cool samo je jedan od primjera kako korištenje sugestivnih pitanja prilikom psihoterapije može dovesti do formiranja lažnih sjećanja kod klijenata, od kojih neki mogu biti toliko ekstremni da utječu na cjelokupno viđenje života osobe, kao i na ljude u njihovoj okolini. Zbog toga je neupitno da psihoterapeuti trebaju biti iznimno oprezni prilikom razgovora s klijentima jer, ponekad i nesvjesno, mogu kod klijenata izazvati formiranje lažnih sjećanja te tako utjecati na cjelokupno viđenje njihovoga života (Loftus, 1997).

4.1. Istraživanja utjecaja sugestibilnosti na nastanak lažnih sjećanja na događaje iz djetinjstva

Tijekom psihoterapijskog postupka, psihoterapeuti se često osvrću na neke specifične događaje iz djetinjstva koje su doživjeli njihovi klijenti. Pritom postoji mogućnost da im svojim sugestijama u sjećanje dozovu neke događaje koji se zapravo nikada nisu dogodili. Terapeuti često nisu svjesni nastanka tog procesa, odnosno da su oni prouzrokovali stvaranje lažnih sjećanja kod svojih klijenata. Korištenjem sugestija prilikom rada s klijentima terapeuti zapravo preuzimaju rizik da klijenti prihvate lažna sjećanja kao istinita (Dowd, 2002). Stoga su za psihoterapeute i općenito psihoterapiju od izuzetne važnosti nalazi istraživanja kojima se ispituju uzroci i procesi nastanka lažnih sjećanja na događaje iz djetinjstva.

Tri su vrste ispitivanja korištene za procjenu lakoće nastanka lažnih sjećanja na događaje iz djetinjstva primjenom sugestivnih informacija. U paradigmi inflacije mašte (*eng. imagination*

inflation paradigm) pred sudionike se stavlja popis karakterističnih događaja iz djetinjstva te se od njih traži da za svaki od tih događaja procijene koliko su sigurni da su se oni zaista njima dogodili. U izvornom istraživanju Garry i suradnika (1996; prema Brewin i Andrews, 2017) opisuje se pristup vođene imaginacije (*eng. guided imagery*) koji koriste neki psihoterapeuti, a koji se može smatrati također jednom od varijanti paradigme inflacije mašte. Naime, od sudionika se tražilo da zamisle događaje za koje misle da je malo vjerojatno da su se uistinu dogodili, da odgovore na pitanja o tim događajima kao da su se dogodili, a zatim da ponovno procijene svoj stupanj sigurnosti u to da su zapravo doživjeli te događaje.

Sljedeća paradigma korištena za ispitivanje utjecaja sugestibilnosti na nastanak lažnih sjećanja na događaje iz djetinjstva je paradigma lažnih povratnih informacija. Sudionici u ovoj paradigmi, kao i u prethodno opisanoj, procjenjuju stupanj sigurnosti u kojem vjeruju da su doživjeli određene događaje iz djetinjstva, primjerice da su se razboljeli nakon konzumiranja određene hrane. Nakon toga, daju im se lažne povratne informacije o tome da su se ti događaji vrlo vjerojatno i dogodili te na kraju sudionici, bez obzira jesu li izjavili kako jesu ili nisu doživjeli ta iskustva, ponovno procjenjuju svoju sigurnost u istinitost tih događaja. Ovakav pristup koriste psihoterapeuti koji u svom radu usmjeravaju klijente na spoznaju da njihovi problemi vjerojatno potječu iz potisnutih sjećanja na zlostavljanja u djetinjstvu. Iako psihoterapeutim to nije namjera, takvi postupci u psihoterapiji čest su razlog nastanka lažnih sjećanja. Stoga, tijekom psihoterapijskih postupaka trebalo bi izbjegavati korištenje tehnika koje se oslanjaju na pretpostavljenu povijest seksualnog zlostavljanja kojih klijenti ranije nisu bili svjesni (Brewin i Andrews, 2017).

Najpoznatija paradigma korištena u ovom području je poznata kao implantacija sjećanja (*eng. memory implantation*). Izvorno istraživanje proveli su Loftus, Coan i Pickrell (1996) u kojem su istraživači uspjeli uvjeriti sudionike da su se izgubili u trgovačkom centru kao djeca. Naime, u navedenoj paradigmi eksperimentator usmjerava sudionika na neki određeni događaj (poput događaja da su se izgubili u trgovačkom centru kao djeca) za koji roditelj sudionika, bez da sudionik to zna, tvrdi da se nije dogodio. Tijekom nekoliko seansi eksperimentator potiče sudionike da se prisjete što više detalja o tom događaju. Pri tome im se u nekim slučajevima čak može pokazati fotografija koja navodno prikazuje njihovu prisutnost prilikom odvijanja tog izmišljenog događaja (Brewin i Andrews, 2017). Porter, Yuille i Lehman (1999) također su uspjeli pokazati da je moguće izazvati lažna sjećanja na događaje iz djetinjstva korištenjem ove paradigme i to, kao što će biti opisano u sljedećem potpoglavlju, čak i za događaje s velikom emocionalnom težinom.

Moguće objašnjenje za podložnost informacijama koje sugerira terapeut prilikom psihoterapijskog postupka leži u višestruko ponovljenim susretima terapeuta i klijenta, odnosno višestrukim psihoterapijskim seansama. Prilikom svake seanse terapeut opetovano podsjeća klijenta na neki određeni događaj, pri čemu ponovljena i složena obrada informacija utječe na klijenta tako da on počinje sve više i više vjerovati u istinitost tih događaja. Također, na svakoj seansi od klijenta se traži da ispriča priču o sjećanju na taj određeni događaj, a klijent tada često pokazuje sklonost promjeni priče u smjeru koji preferira njihov terapeut (Dowd, 2002). Nadalje, poznato je kako nastanak lažnih sjećanja prilikom psihoterapijskog postupka može ovisiti o izlaganju osobe sugestivnim informacijama koje emocionalno snažnije ili emocionalno slabije. Utjecaj emocionalne težine događaja na stvaranje lažnih sjećanja prilikom psihoterapijskog postupka opisan je u nastavku.

4.2. Utjecaj emocionalne težine događaja na podložnost sugestijama prilikom psihoterapijskog postupka

Emocionalna nabijenost događaja može biti čimbenik koji određuje hoće li se pojaviti lažna sjećanja uslijed izloženosti sugestivnim informacijama o tome događaju. Istraživače je zanimalo koliko emocionalna nabijenost događaja utječe na konstrukciju lažnih sjećanja, odnosno postoje li razlike u stvaranju lažnih sjećanja na više ili manje emocionalno nabijene događaje. Konstruiranje pamćenja za manje emocionalno nabijene događaje istraživali su Loftus, Coan i Pickrell (1996; prema Dowd, 2002) koji su, kako je već spomenuto, korištenjem sugestivnih informacija uspjeli uvjeriti nekoliko sudionika da su se izgubili u trgovačkom centru kao djeca, iako to zapravo nije bio stvaran događaj. Pezdek, Finger i Hodge (1997; prema Dowd, 2002) su napravili replikaciju toga istraživanja, no koristili su i neke emocionalno nabijenije događaje kako bi provjerili mogu li se i za njih formirati lažna sjećanja. Nalazi istraživanja pokazali su kako je 15 % sudionika stvorilo lažna sjećanja da su se izgubili u tržnom centru, dok nitko od sudionika istraživanja nije stvorio lažna sjećanja na emocionalno nabijeniji događaja poput bolnog medicinskog zahvata u djetinjstvu.

Međutim, postoje pokazatelji da visoka emocionalna uključenost u neki događaj može povećati vjerojatnost pojave elaboriranja, interpretacije ili rekonstrukcije pamćenja (Johnson i Raye, 2000; Dowd, 2002). Tako se, primjerice, u nekim istraživanjima (npr. Chen, Zeltzer, Craske i Katz, 1999; Porter i sur., 1999) korištenjem sugestivnih informacija pokušalo kod sudionika usaditi sjećanje na neke prilično traumatične događaje poput hospitalizacije, medicinskih postupaka, gušenja, neobičnih napada i slično. Nalazi takvih istraživanja pokazuju kako se lažna

sjećanja mogu formirati za emocionalno nabijene događaje, pa čak i za neke vrlo čudne i dramatične događaje, kao što je da su ih u djetinjstvu zaposjeli demoni (Mazzoni, Loftus i Kirsch, 2001). Porter i suradnici (1999) također su pokušali kod sudionika stvoriti lažna sjećanja na neke visokoemocionalne događaje iz djetinjstva, poput ozbiljnog ozljeđivanja od strane drugog djeteta, podvrgavanja ozbiljnom medicinskom postupku, napada od strane životinje ili ozbiljne nezgode na otvorenom. Nakon nekoliko ponovljenih sugestivnih intervjua, 26% sudionika izvijestilo je o potpunom sjećanju, a 30% njih o djelomičnom sjećanju na događaj koji se zapravo nije dogodio. Dakle, kod iznenađujuće velikog broja ljudi lažna sjećanja mogu biti konstruirana nakon opetovanih intervjua, čak i za emocionalno nabijenije događaje. Ipak, gotovo polovica sudionika uspjela se oduprijeti ovim sugestijama. Moguće je kako je podložnost sugestiji individualna, odnosno da neke individualne razlike utječu na to hoće li ljudi, i u kojoj mjeri, biti sugestibilni. U nastavku ovog rada bit će opisane neke od individualnih razlika koje mogu utjecati na podložnost sugestiji.

5. INDIVIDUALNE RAZLIKE I SUGESTIBILNOST

Poznato je da se pojedinci razlikuju po iskustvu doživljavanja lažnih sjećanja, odnosno po svojoj podložnosti sugestivnim informacijama. Kod nekih pojedinaca postoji veća vjerojatnost da će stvoriti lažna sjećanja uslijed izloženosti sugestijama te je važno razumjeti razloge koji su u podlozi ovih razlika (Zhi i sur., 2010). U sljedećim potpoglavljima navedeni su najvažniji nalazi o razlikama među pojedincima i njihovoj podložnosti sugestivnim informacijama.

5.1. Dob

Proveden je velik broj istraživanja kojima se ispitalo postoji li povezanost između dobi i nastanka lažnih sjećanja uzrokovanih izloženosti sugestivnim informacijama. Općenito, nalazi pokazuju kako postoji jasan razvojni trend u podložnosti prihvaćanja sugestivnih informacija. Većina nalaza ide u prilog tome da su mala djeca, posebice predškolci, značajno podložniji sugestiji od starije djece i odraslih (Ceci i sur., 1987; Ceci, i sur., 1994; Poole i Lindsay, 1994; sve prema Eisen, Quas i Goodman, 2001). Postoje istraživanja koja potvrđuju da, nakon što dosegnu školsku dob, sugestibilnost kod djece opada, ali i u adolescentskoj dobi su oni još uvijek podložniji sugestiji od odraslih (Richardson i sur., 1995; prema Eisen i sur., 2001). Pretpostavlja se da se ove

razvojne razlike pojavljuju jer mlađa djeca imaju više poteškoća u zadacima praćenja izvora informacija (Eisen i sur., 2001).

Postoje i podaci da se sugestibilnost ponovno povećava kada osoba stupi u kasnu odraslu dob, odnosno nakon 60-te godine života (Bartlett i sur., 1991; Dywan i Jacoby, 1990, Tun i sur., 1996; sve prema Eisen i sur., 2001). Naime, poznato je kako su starije osobe sklonije većim poteškoćama u obavljanju različitih zadataka pamćenja u odnosu na mlađe osobe pa je tako za njih i vjerojatnije da će prihvatiti dezinformacije kojima su izloženi. Starije osobe, kao i mlađa djeca, imaju više poteškoća u zadacima praćenja izvora. Pretpostavlja se da se to događa jer je starijim osobama dostupno manje izvora o informacijama, imaju pristup manje detaljnim informacijama o izvoru i, posljedično, češće prihvaćaju labavije kriterije prilikom donošenja odluka o izvorima informacija (Eisen i sur., 2001).

Međutim, postoje i neki nalazi koji su kontradiktorni s činjenicom da su starije osobe podložnije prihvaćanju sugestivnih informacija od mlađih osoba. Tako, primjerice, Gabbert, Memon i Allan (2003) nisu pronašli značajne razlike u sugestibilnosti prilikom svjedočenja o nekom događaju između osoba u rasponu dobi od 18 do 30 godina i osoba u rasponu dobi od 60 do 80 godina. U kasnijem su istraživanju Gabbert, Memon, Allan i Wright (2004) potvrdili nalaze svojih ranijih istraživanja, a kao moguće objašnjenje navode da su mladi odrasli ponekad podložniji uključivanju dezinformacija koje bi čuli od svojih kolega u izvještaje o vlastitom sjećanju na događaj, u usporedbi sa starijim odraslim osobama. Naime, mogući razlog te veće podložnosti mladih je veći normativni pritisak uzrokovan povećanom potrebom za društvenim prihvaćanjem kod mlađih odraslih osoba u odnosu na starije.

5.2. Inteligencija

Stupanj podložnosti sugestiji prilikom stvaranja lažnih sjećanja ovisi, osim o spomenutoj dobi, i o stupnju inteligencije osobe. Prema velikom broju dosadašnjih istraživanja, inteligencija je negativno povezana s nastankom lažnih sjećanja uzrokovanih prihvaćanjem sugestivnih informacija. Eisen, Goodman, Qin i Davis (1997; prema Zhu i sur., 2010) utvrdili su da je pojavnost lažnih sjećanja (mjerena kao trenutno prihvaćanje sugestije) negativno povezana s verbalnom sposobnošću kao jednom od čimbenika inteligencije. Gudjonsson (2003) je također izvijestio kako su osobe podložnije sugestiji ostvarivale niže rezultate na Wechslerovom testu inteligencije za odrasle (WAIS) u odnosu na osobe koje nisu bile podložne stvaranju lažnih sjećanja.

Međutim, postoje istraživanja u kojima nije pronađena značajna povezanost između inteligencije i formiranja lažnih sjećanja temeljenih na sugestibilnosti. Tata (1983; prema Zhu i sur., 2010) nije pronašao povezanost između rezultata na testu čitanja kao jednog od pokazatelja razine inteligencije i podložnosti sugestiji. Powers, Andriks i Loftus (1979; prema Zhu i sur., 2010) također nisu izvijestili o značajnoj povezanosti između sugestibilnosti i postignutih bodova na standardiziranom testu inteligencije koji se koristi za upis na fakultet u Washingtonu.

Suočen s tim proturječnim nalazima, Gudjonsson (1988; prema Eisen i sur., 2001) je pretpostavio da bi inteligencija mogla biti najjasnije povezana sa sugestibilnošću kod sudionika s nižim intelektualnim sposobnostima. Kako bi potvrdio tu pretpostavku, ispitao je 160 odraslih osoba na testu sugestibilnosti i revidiranim Weschlerovim testom za odrasle (WAIS-R). Kao što se pretpostavilo, kod sudionika koji su postigli 100 bodova ili manje na WAIS-R, pri čemu je 100 prosječan broj bodova koji postiže opća populacije, niža intelektualna sposobnost bila je povezana s visokom razinom sugestibilnosti. Kod sudionika koji su na WAIS-R testu postigli iznadprosječan broj bodova (101 ili više), sugestibilnost nije bila povezana s intelektualnom sposobnošću. Na temelju toga, može se zaključiti kako ljudi s nižim intelektualnim sposobnostima postanu zbunjeni i nesigurni kada su suočeni sa sugestivnim informacijama, što dovodi do povećane vjerojatnosti nastanka lažnih sjećanja (Eisen i sur., 2001).

5.3. Samopoštovanje

Većina istraživača koji su se bavili pitanjem povezanosti sugestibilnosti i samopoštovanja izvijestila su o negativnoj povezanosti ova dva konstrukta (npr. Gudjonsson i Lister, 1984; Singh i Gudjonsson, 1984; sve prema Saunders, 2012). Ovi nalazi ukazuju kako su sudionici s niskim samopoštovanjem osjetljiviji na sugestivne informacije u odnosu na sudionike s visokim samopoštovanjem. Saunders (2012) kao moguće objašnjenje za ovakve nalaze predlaže nedostatak povjerenja u točnost vlastitih sjećanja koji se pojavljuje kod pojedinaca s niskim samopoštovanjem. Dakle, nisko samopoštovanje podrazumijeva negativne kognitivne procjene samoga sebe, što posljedično može rezultirati povećanom tendencijom prihvaćanja sugestivnih informacija (Ridley, Gabbert i La Rooy, 2012). Gudjonsson i Sigurdsson (2003) su kao objašnjenje naveli činjenicu da pojedinci s niskim samopoštovanjem postaju podložniji sugestiji kada se nalaze u nepoznatoj situaciji. Osobe niskog samopoštovanja često osjećaju pritisak zbog svoje spremnosti da udovolje drugima te gotovo nikada ne pokazuju tendenciju sukobljavanja s drugim ljudima što rezultira većom vjerojatnošću stvaranja lažnih sjećanja u odnosu na osobe s visokim samopoštovanjem.

S druge strane, Drake, Bull i Boon (2008) izvijestili su kako ne postoji statistički značajna povezanost između samopoštovanja osobe i podložnosti sugestijama. Ovakav nalaz je neuobičajen i rijedak, a istraživači smatraju da su do takvih rezultata dovele pogreške prilikom procjenjivanja samopoštovanja. Naime, postoji mogućnost da su sudionici prevelik naglasak stavljali na svoje pozitivne atribute te umanjili negativne, što je dovelo do smanjene točnosti dobivenih rezultata na skalama samopoštovanja, a posljedično i do neznačajne povezanosti između sugestibilnosti i samopoštovanja.

5.4. Sklonost disocijativnim iskustvima

Disocijacija je konstrukt često korišten u istraživanjima povezanim s lažnim sjećanjima i podložnosti sugestiji. Disocijacija se odnosi na nedostatak normalne integracije misli, osjećaja i iskustava u tok svijesti i sjećanja. Najčešće se procjenjuje ljestvicom disocijativnih iskustava (Bernstein i Putnam, 1986; prema Eisen i sur., 2001). Tipologija predlaže postojanje dvije skupine osoba koje doživljavaju disocijativna iskustva: (a) osobe s patološkim simptomima disocijacije i (b) osobe koje pokazuju određenu razinu disocijativnih iskustava koje nisu povezana s patološkim simptomima. Naime, kronični osjećaj depersonalizacije i odvojenosti koji je prisutan kod pojedinaca s patološkom disocijacijom pridonosi doživljaju nestvarnosti njihovih autobiografskih sjećanja. Zbog toga ti pojedinci nailaze na poteškoće prilikom utvrđivanja odražava li sjećanje na određeni događaj njihovo stvarno osobno iskustvo, tuđe iskustvo ili san. Ti pojedinci se posljedično manje pouzdaju u svoja sjećanja i taj nedostatak pouzdanja ih čini podložnijima sugestivnim informacijama (Putnam, 1975; prema Eisein i sur., 2001). Kod pojedinaca koji doživljavaju blaga, nepatološka iskustva također postoji određena nesigurnost u točnost vlastitih sjećanja, što ih čini osjetljivima na sugestiju (Eisen i sur., 2001).

Međutim, nije uvijek slučaj da pojedinci skloni doživljavanju disocijativnih iskustava pokazuju povećanu podložnost sugestiji. Kluemper i Dalenberg (2014) kao moguće objašnjenje za to navode činjenicu da su pojedinci koji pokazuju visoku sklonost disocijaciji bolji u izvršavanju zadataka koji zahtijevaju podijeljenu pažnju. Naime, moguće je da se pojedinci koji pokazuju visoku sklonost disocijaciji uspjevaju istodobno posvetiti svom unutarnjem emocionalnom stanju, odnosno sjećanjima na svoje stvarno iskustvo nekog događaja, kao i na detalje toga događaja. Zadaci kojima se ispituje sjećanja na neki događaj zapravo su zadaci u kojima se zahtijeva korištenje podijeljene pažnje, a pojedinci skloni disocijaciji su u tome uspješniji pa prema tome i manje podložni sugestijama te stvaranju lažnih sjećanja.

6. ČIMBENICI KOJI MOGU UTJECATI NA STVARANJE LAŽNIH SJEĆANJA ZBOG SUGESTIBILNOSTI

Postoje pokazatelji da izloženost sugestivnim informacijama ne izaziva u svim uvjetima jednaku količinu lažnih sjećanja. U sljedećim će potpoglavljima biti opisani čimbenici koji mogu utjecati na pojavnost lažnih sjećanja uslijed izloženosti sugestiji. Ponekad način ispitivanja o nekim događajima može biti od iznimne važnosti, primjerice prilikom svjedočenja o zločinu. Stoga, važno je otkriti koji to čimbenici mogu doprinijeti povećanoj sugestibilnosti kako bi ih se moglo kontrolirati i posljedično dobiti točnije iskaze od svjedoka.

6.1. Provjeravanje vjerodostojnosti sjećanja prije izlaganja sugestijama

U posljednje je vrijeme sve više istraživanja (npr. Chan, Manley i Lang, 2017; Chan, Thomas i Bulevich, 2009) koja upozoravaju na potencijalno negativne posljedice provođenja većeg broja ispitivanja svjedoka krivičnih delikata na točnost njihovih iskaza. Riječ je o tome da se sudionicima najprije prezentiraju fotografije ili videozapis koji prikazuje neki krivični delikt. Nakon toga, sudionicima se postavlja niz pitanja koja se usmjeravaju na različite detalje događaja o kojem se svjedoči i kojima se provjerava vjerodostojnost sjećanja na taj izvorni događaj. Nadalje, sudionicima se prezentira zvučni zapis koji sadrži dezinformacije o događaju te se potom ponovno provjerava sjećanje sudionika na izvorni događaj. Naime, nalazi tih istraživanja ukazuju kako su sudionici ponekad podložni sugestivnim informacijama čak i ukoliko je vjerodostojnost njihovog sjećanja na određeni događaj provjeravana i prije nego su im postavljena sugestivna pitanja. Promjena iskaza nakon postavljanja sugestivnih pitanja često se spominje kao pojava povećane sugestibilnosti zbog pretraživanja (*eng. retrieval-enhanced suggestibility*; Chan i sur., 2017). Ovakvi su nalazi zanimljivi jer je većina istraživanja do sada pokazala da praksa pretraživanja ne smanjuje, već, dapače, poboljšava kasniju memorijsku izvedbu (Roediger i Butler, 2011).

Postojanje povećane sugestibilnosti uslijed procesa pretraživanja pamćenja može se objasniti na više načina. Jedno od objašnjenja je da pamćenje za izvorni događaj mora proći kroz proces konsolidacije tragova nakon početnog dohvaćanja informacija, pri čemu prezentiranje dezinformacija prekida taj proces, zbog čega se smanjuje vjerojatnost kasnijeg pronalaženja informacija iz izvornog pamćenja (Chan i LaPaglia, 2013; Chan i sur., 2009; Chan, Wilford i Hughes, 2012). Sljedeća teorija poznata je kao teorija raspodjele pažnje. Prema toj teoriji, početna pitanja kojima se provjerava vjerodostojnost sjećanja služe kao znakovi za dosjećanje za kasnije prezentirane dezinformacije. Tako se, primjerice, osobu može pitati o vrsti vozila koji je vozio

počinitelj, pri čemu bi se tim pitanjem mogla skrenuti pažnja na kasnije pojavljivanje toga detalja u ispitivanju. Općenito rečeno, početno ispitivanje može povećati vjerojatnost prisjećanja informacija na koje se stavlja fokus prilikom tog početnog ispitivanja, dok se vjerojatnost prisjećanja informacija nepovezanih s onima u početnom ispitivanju smanjuje. Tako se pojava povećane sugestibilnosti uslijed početnog ispitivanja može objasniti usmjeravanjem povećane pažnje na kasnije sugestivne informacije, jer su prilikom početnog ispitivanja spomenuta pitanja povezana upravo s tim informacijama (Wilford, Chan i Tuhn, 2014). Osim provjeravanja vjerodostojnosti sjećanja prije izlaganja sugestivnim informacijama, na pojavu lažnih sjećanja zbog sugestibilnosti može utjecati i prilagodljivost pamćenja, a ta će pojava biti opisana u nastavku.

6.2. Prilagodljivost pamćenja

U velikom je broju dosadašnjih istraživanja (npr. Ayers i Reder, 1998; Ceci i Bruck, 1993; Loftus, Miller i Burns, 1978; sve prema Ridley i sur., 2012) utvrđeno kako je pamćenje proces koji je podložan pogreškama te da na pamćenje mogu utjecati informacije koje su se pojavile nakon svjedočenja o nekom događaju. Naime, nakon nekog događaja ljudi međusobno razgovaraju o svojim sjećanjima te posljedično, njihova pojedinačna izvješća o sjećanju na taj događaj postaju slična. Ova pojava, poznata kao prilagodljivost pamćenja, događa se jer ljudi prihvaćaju te kasnije i navode informacije koje im se sugeriraju tijekom rasprave s drugim ljudima. Za razliku od većine istraživanja vezanih za nastanak lažnih sjećanja uslijed izloženosti sugestivnim informacijama, u istraživanjima o prilagodljivosti pamćenja (*eng. memory conformity*), sudionici su izloženi sugestivnim informacijama o događajima u društvenom kontekstu rasprave. Izlaganje pogrešnim informacijama o događajima tijekom rasprave s drugim ljudima posebno je moćan oblik sugestije. Pojedinci nisu uvijek svjesni ovog procesa, no ponekad se ova pojava događa upravo zbog toga što ljudi svjesno odlučuju prihvatiti informacije koje su im sugerirane (Ridley i sur., 2012).

Prilagodljivost pamćenja uglavnom je uzrokovana informacijskim utjecajem, odnosno usklađivanjem i prilagođavanjem s drugima kako bi se izvjestilo o ispravnom odgovoru (Wright, London i Waechter, 2010). Međutim, u ovoj je situaciji moguća i pojava normativnog utjecaja, to jest pritiska prilagođavanja drugima s ciljem odobravanja i prihvaćanja od strane drugih ljudi (Wright i sur., 2010).

6.3. Ponašanje ispitivača

Još jedan čimbenik koji može utjecati na pojedinčevo prihvaćanje ili neprihvatanje sugestivnih informacija je način ponašanja ispitivača. U većini dosadašnjih istraživanja (npr. Bain i Baxter, 2000; Dukala i Polczyk, 2014) fokus je stavljen na dva stila koja ispitivač može koristiti prilikom ispitivanja. Prvi stil okarakteriziran je ljubaznošću i pristupačnošću ispitivača koji se često osmjehuje, održava kontakt očima i zauzima položaj tijela u kojem je odmaknut od stola i sugovornika. S druge strane, drugi je stil okarakteriziran nezainteresiranošću i nepristupačnošću ispitivača koji uglavnom sjedi nasuprot sugovorniku i pokazuje minimalan govor tijela (Dukala i Polczyk, 2014). U gotovo svim istraživanjima koja su izučavala navedene stilove ponašanja koje može koristiti ispitivač utvrđeno je kako pojedinci bivaju podložniji sugestijama u situaciji s nezainteresiranim i nepristupačnim ispitivačem (Bain i Baxter, 2000; Bain, Baxter i Fellowes, 2004; Baxter, Jackson i Bain, 2003). Dukala i Polczyk (2014) navode kako su sudionici u istraživanjima kojima se ispitivao utjecaj različitog ponašanja ispitivača stroge ispitivače procijenjivali kao čvrste, formalne i negativne, dok su ispitivače koji su koristili prvi navedeni stil procijenjivali kao pune razumijevanja, poštovanja i topline. Zbog toga su možda pred nepristupačnim ispitivačima osjećali pritisak i stoga prihvaćali sugestivne informacije kojima su ih oni izlagali (Dukala i Polczyk, 2014). Sondhi i Gupta (2005) također kao objašnjenje navode da, zbog percepcije ispitivača kao moćnog i nadređenog, pojedinci smatraju da nemaju pravo ispravljati ispitivača te se zbog toga pokoravaju i prihvaćaju njegove sugestije. Također, Bain i Baxter (2000) kao potencijalno objašnjenje ovih nalaza predlažu mogućnost da ispitivač koji zauzima neprijateljski stav izaziva smanjenje samopoštovanja kod ispitivanih pojedinaca, a ranije je spomenuto kako su pojedinci s nižim samopoštovanjem podložniji sugestijama.

7. ZAKLJUČAK

Pamćenje je široko proučavan konstrukt koji je često fleksibilan i podložan distorzijama. Moguća posljedica fleksibilnosti pamćenja je nastanak lažnih sjećanja koja se odnose na sjećanje događaja koji se nije dogodio ili netočno sjećanje na doživljeni događaj. Nastanak lažnih sjećanja može se objasniti na više načina, no sve su teorije kojima se ono objašnjava slične i međusobno se nadopunjuju. Tri su glavne teorije koje su danas dominantne prilikom objašnjavanja ovog fenomena; teorija asocijativne aktivacije, teorija nejasnog traga i teorija praćenja izvora informacija. Teorija praćenja izvora informacija objašnjava nastanak lažnih sjećanja zbog

sugestibilnosti. Postoje brojna istraživanja koja pokazuju postojanje dezinformacijskog efekta i utjecaja sugestije na stvaranje lažnih sjećanja. Ta istraživanja potvrđuju činjenicu da ljudi izvješćuju o izmijenjenim ili potpuno netočnim sjećanjima na neki događaj ukoliko bivaju izloženi sugestivnim informacijama o tome događaju. Sugestibilnost je najčešće proučavana u kontekstu svjedočenja očevidaca, no mnogo je istraživača proučavalo ovu pojavu i u kontekstu psihoterapije, odnosno tijekom psihoterapijskih seansi. Brojni su istraživači zaključili da je moguće proizvesti lažna sjećanja na događaje iz djetinjstva tijekom psihoterapijskog postupka. Također, zaključilo se da je nastanak takvih sjećanja moguć čak i ako se radi o (izmišljenom) događaju s velikom emocionalnom težinom. Stoga, psihoterapeuti bi trebali biti oprezni prilikom postavljanja pitanja svojim klijentima budući da postoji mogućnost da ih nesvjesno i nenamjerno uvjere da su doživjeli neki događaj te tako promijene cjelokupni pogled na njihov život. Nadalje, postoje individualne razlike koje čine neke pojedince podložnijima sugestiji. Iako postoje kontradiktorni rezultati, većina istraživanja ide u prilog tome da su mlađa djeca i starije osobe, osobe s nižom razinom inteligencije, nižim samopoštovanjem te osobe koje češće doživljavaju disocijativna iskustva posebno sklone prihvatanju sugestivnih informacija. Važno je prilikom ispitivanja o događaju kojem je osoba svjedočila uzimati ove individualne razlike u obzir te posebno paziti prilikom postavljanja pitanja ovim ranjivijim skupinama. Kako sugestibilnost generalno nije poželjna pojava, valja razmotriti čimbenike koji mogu utjecati na tu pojavu. Istraživanjima se pokazalo kako provjeravanje vjerodostojnosti sjećanja prije postavljanja sugestivnih pitanja kao i razgovor s drugim ljudima o događaju o kojem se svjedoči može dovesti do povećanja iskrivljenosti sjećanja i stvaranja lažnih sjećanja. Također, povećanju sugestibilnosti može doprinijeti nezainteresiranost i hladan pristup od strane ispitivača. Stoga bi se trebalo kontrolirati ove čimbenike s ciljem smanjenja pojave sugestibilnosti i netočnog izvještavanja o nekome događaju, posebice kada se radi o svjedočenju nekoga zločina. Kako bi se u budućnosti prikupljalo što točnije i relevantnije izvještavanje o događajima, potrebna su dodatna razmatranja o tome koje su još skupine pojedinaca (npr. pojedinci s nižom razinom kognitivnog funkcioniranja, pojedinci s višom razinom anksioznosti) posebno podložne sugestibilnosti, kao i koji čimbenici (npr. upozoravanje o potencijalnoj pojavi dezinformacija, svjedočenje neposredno nakon što se događaj dogodio) mogu doprinijeti smanjenju ove pojave.

8. LITERATURA

- Bain, S. A. i Baxter, J. S. (2000). Interrogative suggestibility: the role of interviewer behaviour. *Legal and Criminological Psychology*, 5, 123–133.
<https://doi.org/10.1348/135532500168029>
- Bain, S. A., Baxter, J. S. i Fellowes, V. (2004). Interacting influences on interrogative suggestibility. *Legal and Criminological Psychology*, 9(2), 239–252.
doi:10.1348/1355325041719419
- Baxter, J. S., Jackson, M. i Bain, S. A. (2003). Interrogative suggestibility: Interactions between interviewees' self-esteem and interviewer style. *Personality and Individual Differences*, 35(6), 1285–1292. doi:10.1016/S0191-8869(02)00349-5
- Brainerd, C. J. i Reyna, V. F. (2005). *The science of false memory*. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195154054.001.0001>
- Brewin, C. R. i Andrews, B. (2017). False memories of childhood abuse. *The Psychologist*, 30, 48-52.
- Chan, J. C. i LaPaglia, J. A. (2013). Impairing existing declarative memory in humans by disrupting reconsolidation. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110(23), 9309-9313. <https://doi.org/10.1073/pnas.1218472110>
- Chan, J. C., Manley, K. D. i Lang, K. (2017). Retrieval-enhanced suggestibility: A retrospective and a new investigation. *Journal of applied research in memory and cognition*, 6(3), 213-229. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2017.07.003>
- Chan, J. C., Thomas, A. K. i Bulevich, J. B. (2009). Recalling a witnessed event increases eyewitness suggestibility: The reversed testing effect. *Psychological Science*, 20(1), 66-73. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02245.x>
- Chan, J. C., Wilford, M. M. i Hughes, K. L. (2012). Retrieval can increase or decrease suggestibility depending on how memory is tested: The importance of source complexity. *Journal of Memory and Language*, 67(1), 78-85.
<https://doi.org/10.1016/j.jml.2012.02.006>
- Chen, E., Zeltzer, L. K., Craske, M. G. i Katz, E. R. (1999). Alteration of memory in the reduction of children's distress during repeated aversive medical procedures. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67, 481–490. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.67.4.481>
- Dowd, E. T. (2002). Memory processes in psychotherapy: Implications for integration. *Journal of Psychotherapy Integration*, 12(2), 233. <https://doi.org/10.1037/1053-0479.12.2.233>

- Drake, K. E., Bull, R. i Boon, J. C. (2008). Interrogative suggestibility, self-esteem, and the influence of negative life-events. *Legal and Criminological Psychology*, *13*(2), 299-307. <https://doi.org/10.1348/135532507X209981>
- Dukala, K. i Polczyk, R. (2014). Age and interviewer behavior as predictors of interrogative suggestibility. *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, *69*(3), 348-355. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbt023>
- Eisen, M. L., Quas, J. A. i Goodman, G. S. (2001). *Memory and suggestibility in the forensic interview*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781410602251>
- Gabbert, F., Memon, A. i Allan, K. (2003). Memory conformity: Can eyewitnesses influence each other's memories for an event? *Applied Cognitive Psychology*, *17*(5), 533–543. <https://doi.org/10.1002/acp.885>
- Gabbert, F., Memon, A., Allan, K. i Wright, D. (2004). Say it to my face: Examining the effects of socially encountered misinformation. *Legal and Criminological Psychology*, *9*(2), 215–227. <https://doi.org/10.1348/1355325041719428>
- Groome, D. i Eysenck, W. (2016). *An introduction to cognitive psychology: Processes and disorders* (2nd ed.). Psychology Press.
- Gudjonsson, G. H. (2003). *The psychology of interrogations and confessions: A handbook*. Chichester, UK: John Wiley & Sons.
- Gudjonsson, G. H. i Sigurdsson, J. F. (2003). The relationship of compliance with coping strategies and self-esteem. *European Journal of Psychological Assessment*, *19*(2), 117. <https://doi.org/10.1027//1015-5759.19.2.117>
- Henkel, L. A. (2004). Erroneous memories arising from repeated attempts to remember. *Journal of Memory and Language*, *50*, 26–46. doi: 10.1016/j.jml.2003.08.001
- Howe, M. L., Wimmer, M. C., Gagnon, N. i Plumpton, S. (2009). An associative-activation theory of children's and adults' memory illusions. *Journal of Memory and Language*, *60*(2), 229-251. <https://doi.org/10.1016/j.jml.2008.10.002>
- Johnson, M. K., Raye, C. L., Mitchell, K. J. i Ankudowich, E. (2012). The cognitive neuroscience of true and false memories. *True and false recovered memories* (pp. 15-52). Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-1195-6_2
- Kluemper, N. S. i Dalenberg, C. (2014). Is the dissociative adult suggestible? A test of the trauma and fantasy models of dissociation. *Journal of Trauma & Dissociation*, *15*(4), 457-476. <https://doi.org/10.1080/15299732.2014.880772>
- Loftus, E. F. (1997). Creating false memories. *Scientific American*, *277*(3), 70-75. doi: 10.1038/scientificamerican0997-70

- Loftus, E. F., Coan, J. A. i Pickrell, J. E. (1996). Manufacturing false memories using bits of reality. In L. Reber (Ed.), *Implicit memory and metacognition* (pp. 171–198). New York: Plenum. doi:10.4324/9781315806136-13
- Mazzoni, G. A. L., Loftus, E. F. i Kirsch, I. (2001). Changing beliefs about implausible autobiographical events: A little plausibility goes a long way. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 7(1), 51–59. <https://doi.org/10.1037/1076-898X.7.1.51>
- Nichols, R. M., Bogart, D. i Loftus, E. F. (2015). False Memories. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (2nd ed., pp. 709-714). <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.51034-4>
- Pickrell, J. E., McDonald, D., Bernstein, D. M. i Loftus, E. F. (2016). Misinformation effect. *Cognitive illusions: Intriguing phenomena in judgement, thinking and memory* (2nd ed., pp. 406-423). Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9781315696935>
- Porter, S., Taylor, K. i ten Brinke, L. (2008). Memory for media: Investigation of false memories for negatively and positively charged public events. *Memory*, 16(6), 658-666. <https://doi.org/10.1080/09658210802154626>
- Porter, S., Yuille, J. C. i Lehman, D. R. (1999). The nature of real, implanted, and fabricated memories for emotional childhood events: Implications for the recovered memory debate. *Law and Human Behavior*, 23, 517–537. <https://doi.org/10.1023/A:1022344128649>
- Ridley, A. M., Gabbert, F. i La Rooy, D. J. (2012). *Suggestibility in legal contexts: Psychological research and forensic implications*. John Wiley & Sons. doi:10.1002/9781118432907
- Roediger, H. L. i Butler, A. C. (2011). The critical role of retrieval practice in long-term retention. *Trends in cognitive sciences*, 15(1), 20-27. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2010.09.003>
- Saunders, J. (2012). The role of self-esteem in the misinformation effect. *Memory*, 20(2), 90-99. <https://doi.org/10.1080/09658211.2011.640690>
- Schwartz, B. L. (2016). *Memory: Foundations and applications*. Sage Publications.
- Sondhi, V. i Gupta, A. (2005). The role of interviewers' behavior in eyewitness suggestibility. *Journal of Credibility Assessment and Witness Psychology*, 6(1), 1-19.
- Steffens, M. C. i Mecklenbräuker, S. (2007). False Memories. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, 215(1), 12-24. <https://doi.org/10.1027/0044-3409.215.1.12>
- Zaragoza, M. S., Belli, R. F. i Payment, K. E. (2007). Misinformation effects and the suggestibility of eyewitness memory. *Do justice and let the sky fall: Elizabeth Loftus and her contributions to science, law, and academic freedom* (pp. 35-63). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Zarevski, P. (2007). *Psihologija pamćenja i učenja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Zhu, B., Chen, C., Loftus, E. F., Lin, C., He, Q., Chen, C., Li, H., Xue, G., Lu, Z. i Dong, Q. (2010). Individual differences in false memory from misinformation: Personality characteristics and their interactions with cognitive abilities. *Personality and Individual Differences*, 48(8), 889-894. <https://doi.org/10.1080/09658211.2010.487051>
- Wilford, M. M., Chan, J. C. i Tuhn, S. J. (2014). Retrieval enhances eyewitness suggestibility to misinformation in free and cued recall. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 20(1), 81. <https://doi.org/10.1037/xap0000001>
- Wright, D. B., London, K. i Waechter, M. (2010). Social anxiety moderates memory conformity in adolescents. *Applied Cognitive Psychology*, 24(7), 1034-1045. <https://doi.org/10.1002/acp.1604>